

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369547365> | LOG_0065

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Ufus ejus nullus peculiaris huc usque innotuit, excepto quod folia contrita capiti inliniantur contra Cephalalgiam. Odor enim ac sapor fatis declarant, adfines esse *Gendaruffæ parampœan*, & præcedenti *Daun benang*, uti & binis subsequentibus herbis, unde & etiam ad levia vulnera adhibentur in filvis, æque ac priores, infillato nempe ipsi foliorum succo, ipsisque inpositis foliis.

N. B. *Bungi maris* & *feminæ* icones notatæ sunt Tabula vigesima prima & vigesima secunda.

CAPUT TRIGESIMUM OCTAVUM.

Moretiana. Daun moreto.

Hæc quoque prioribus adfines est, ac præterea quodammodo convenit cum *Asclepiade*. Cauliculis emittit tenuissimos, longos, teretes, & quadrangulos, vix culmum crassos, tres pedes longos, non erectos, sed ad terram inclinantes, qui non tamen facile fibrillas in terram inmittunt. In amplos articulos distincti sunt, quatuor & quinque pollices distantes, incurvi & irregulares, extremitatibus sese sensim adtollentes, frondem gerentes raram. Ad nodos bina locantur folia, ad unam vergentia partem uti in *Asclepiade*, cum subsequenti autem pari obliquam formant crucem, rarasque emittunt laterales ramulos, ita ut simplicia tantum sint plerumque flagella.

Folia optime cum illis *Schili* conveniunt, sed inferius rotundiora sunt, paucas gerentia obliquas costas, obscure virentia, & ad tactum parum rugosa, nullum peculiarem saporem præbentia cum levi amaritie, ingratum spirantia odorem, fere instar aquæ turbidæ vel *Gendaruffæ*. Horum caulium extremum longum format quasi racemum ex brevibus articulis & pusillis foliis formatum, in quorum sinu bina alia minora & angustiora locantur foliola instar vaginæ conniventia, & capitula turgida. Hæc dehiscencia flosculum exhibent tubo brevi & crassiusculo constantem, superius in quinque rotundos apices distinctum, coloris læte purpurei; *Cassidis* formam præbentem.

Post hunc capitula conspiciuntur viridia, brevibus crassisque inposita pedunculis, istudque capitulum apicem gerit brevem & firmum, matura sese aperiunt & dehiscunt in quatuor segmenta, ac femina ejiciunt. Hic & illic unicum modo conspicitur tale capitulum petiolo suo insidens, tardeque maturefcunt. Radix parva est, & gracilis.

Nomen. Latine *Moretiana*; Malaice & Ternatice *Daun moreto*, item *Tschili utan*, h. e. *Capsicum agreste*, ex forma fructuum & foliorum, licet qualitate sua penitus ab hoc differat, ac supra libro sexto aliud *Capsicum silvestre* descriptum est.

Locus. Uti priores herbæ crescit sub fruticulis in agris, & circa arbores in locis nudis, sed potissimum ad fluminum ostia, uti in Amboina ad flumina rubri montis, & ad ripas fluminis Weytommo.

Ufus. Foliorum succus rubris & conniventibus infillatur oculis, quos maxime refrigerat, deterget, & claros reddit, quam artem a veterano didici Sinensi, qui quotidie hanc in se ipso instituebat, dicebatque hanc herbam in sua patria novisse, sed verum ejus nomen mihi indicare non poterat, addens aves certas in sua patria illum quoque adhibere ad oculos claros reddendos, unde concludi potest cum nostra quoque convenire *Asclepiade*.

Anno 1678 Amboinæ in frequentiore venit usum, quam præter morbillos & febres inter homines grassabatur anxietas certa pectoris apud Moluccenses *Moreto* dicta, Amboinice *Habayr*, cui juncta erat tussis sicca & difficilis, faucium pruritus, pectoris anhelitus, & convulsio musculorum pectoris, uti in mortuorientibus conspicitur, contra hos morbos exhibent succum totius hujus plantæ, contritum cum pauxillo *Cepæ* & succo *Limonis swangi*, qui tali modo propinatur, atque ab illo tempore istud obtinuit nomen.

Tsjeru

Gebruik. Hier van is nog niet zonderlyks bekend, behalven dat men de bladeren vryft, en op 't hoofd smeert tegens hoofdpyn. Want reuk en smaak bewyft genoegzaam, dat ze uit de maagfchap zyn van 't *Gendaruffa parampœan*, en 't voorgaande *Daun benang*, als mede de twee volgende kruiden, diehalven werden zy ook tot ligte kwetzuren gebruikt in 't bos, zoo wel als 't voorgaande, den sap der bladeren daar in gedaan, en 't blad daar over gebonden.

N. B. De Afbeeldingen van de *Bunge-plant* het mannetje en wyfje, komen voor op de een en twintigste en twee en twintigste Plaat.

AGT EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Moerete-plant.

dit is nog al uit de voorige maagfchap, en heeft daarboven nog eenige overeenkomst met de *Asclepias*, of *Swaluwe wortel*. Het heeft zeer dunne, lange ranken, en vierkante steeltjes, schaars een stroobalm dik, drie voeten lang, niet opgeregt, maar ter aarden leggende, dog niet ligt inwortelende. Zy zyn in wyde leden verdeelt, vier en vyf duimen van malkander staande, en daar en boven krom en ongeschikt loopende, met de einden, haer allengskens opregtende, en ydel van loof. Aan de knien staan ook twee bladeren aan malkander, beide na een zyde gebogen, gelyk die aan de *Swaluwe wortel*, dog met het volgende paar maken ze een scheef kruis, en geven weinige zydetakken uit, zoo dat het meest uit enkele ranken bestaat.

De bladeren gelyken best na 't *Schili* bladeren, dog agter lopenze ronder, met weinige schuinze ribben, doods-groen, en wat ruig in 't aantasten, van geen zonderlyken smaak, met een kleine bitterheid, maar vies van reuk als spoelwater, of *Gendaruffa*. Het uiterste van deze steelen, formeert een lange tros van korte leden, en kleindere bladeren gemaakt, in welkers schoot twee andere nog kleindere, en smaller blaadjes staan, t'zamen luikende als een scheede, en met een knopje bezwangert. Deze van malkander gaande, vertoonen een bloempje, met een korten dikagtigen bals, en vooren in vyf ronde boeken verdeelt, ligt-peersch van couleur, van satzoen mede helm-agtig.

Hier na vind men groene knopjes, op korte dikke steeltjes, en het knopje heeft een kort styf spitsken, ryp zynde openenze ben in vier deelen, en laten het zaad uitvallen. Men ziet maar hier en daar een knopje op zyn steeltje, en men vind ze langzaam ryp. De wortel is klein, en rank.

Naam. In 't Latyn *Moretiana*; in 't Maleits en Ternataans *Daun moreto*; als mede *Tschili utan*, dat is *Capsicum agreste*, na de gedaante der vrugten en bladeren, hoewel in eigenschap gants daar van verschilt, en boven Lib. 6. is een ander *Capsicum silvestre* beschreeven.

Plaats. Het wast als de voorgaande onder laage ruigte, in 't velt ontrent geboomte, daar 't kaal is, maar lieft aan de uitgangen van de revieren, gelyk op Amboina aan de revieren van den rooden berg, en aan de kanten van de *Weytommo*.

Gebruik. Het sap van de bladeren werd in de roode en lopende oogen gedaan, die 't merkelyk verkoelt, afvaagt, en verklaart. Een konst, die ik van een ouden Sinees geleert hebbe, die het dagelyks zelfs aan zig probeerde; en zeide dit kruid in zyn land gekent te hebben, dog wiste my den regten naam niet te zeggen, daar nog by doende, dat zekere Vogelen in zyn land het ook gebruikten, om 't gezigte te verklaren, waar uit men besuiten kan; dat het met onze *Asclepias* moet over een komen.

Anno 1678. is het in Amboina in meerder gebruik gekomen, wanneer nevens de mazelen en koortzen onder de menschen regeerden, een zekere benauwtheid van de borst, op *Molux Moreto* genaamt, op *Amboin Habayr*, waar by een drooge moeielyke hoest is, jeuken in de keel, rucbelen in de borst, en trekkinge van de borst-spijeren, gelyk de stervende maken, tegens dezelve gebreeken gewenze den sap van dit gebeele gewas, met een weinig *Ajain* en sap van *Lemon swangi* gevreeven, en uitgedrukt te drinken, en van die tyd af heeft het den voor noemden naam behouden.

G 3

Tsjeru

Tsjeru tardavel Hort. Malab. part. 10. fig. 94. descriptum quodammodo convenit cum hac *Moretiana*, sed in isto horto nulli ejus notantur fructus. Ipsi autem virtutes tribuuntur, quod folia in Canja seu Oryzæ aqua contrita & inlinita curent ictus vesparum & bomborum.

Tabula Vigesima tertia

Ad Figuram primam *Moretianam* exhibet.

Figura secunda *Efulam* exhibet *esculentam* Cap 40. descriptam, quæ convenire videtur cum illo, qui *Tithymalus Zeylanicus Botryoides*, cauliculis villosis. *Tbes. Zeyl. pag. 223. Tab. 104.* dicitur, ac licet figuræ non quadrent, hic tamen pertinet, diverso forte natalis loco varians, vel ejus varietas habenda &c.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Olus Caprinum.

Hæc quoque adfinis est prioribus, caulem emittens binos cum dimidio pedes altum, ac simplicem, inque raros ramos distinctum. Folia optime conveniunt cum illis præcedentis *Bungi*, sed longiora sunt, glabra, & flaccidissima, mox emarcescunt, quum exstirpetur hæc planta. Flos etiam cum illo *Bungi* feminæ convenit, sed longior est & crassior, coloris læte cœrulei, aliquando etiam albicantis. Fructus sunt virides nodi instar tenerorum *Capfici* fructuum nigricantium, dehiscunt autem instar priorum. Radix vilis est, alba, & dispersa.

Nomen. Latine *Olus caprinum*; Malaice *Sajor cambing*.

Locus. Potissimum amat crescere sub *Calappis*, aliisque in umbrosis locis, humidis nempe sub fruticulis & gramine.

Ufus. *Capræ* hanc amant depascere herbam, unde suum obtinuit nomen, sic quoque olus est bonum hominibus, præsertim in silvis & exercitu, ubi quondam nostri milites nomen ipsi dederunt oleris *Caprini*.

N. B. Huic capiti nulla adjecta fuit icon.

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Efula esculenta. Daun bidji catjang.

Hæc peregrina seu exotica *Efulæ* species est, neutiquam noxia, caulem emittens simplicem, in nullos vel raros laterales ramos distinctum, rotundum & rugosum, plerumque pedem altum, si vero inter alias crescat herbas, trium pedum altitudinem obtinet.

Folia bina sibi sunt obposita, aliquando cruciata, plerumque tamen binos formant ordines usque ad summum, illis *Menthæ* similia, crassiuscula, ad oras obtuse serrata, ab utraque parte rugosa & pilosa, paucis obliquis costis pertexta, binos pollices longa, digitum lata, obscure virentia, superne parum rubentia, saporis oleracei, cum levi adstrictione & aciditate, non tamen ingrata. Quum abrupuntur, paucum exstillat album, spissumque lac, non acre. Ex una folii ala brevis excrescit petiolus, umbellam sustinens, ex multis virentibus & rugosis capitulis compositam, magnitudine feminis *Sinapios*, quæ aliquando aliquid rubri gerunt.

Hi flores cum umbella optime referunt flores *Tithymali helioscopii*, excepto quod granula sint minora & rugosiora, similis umbella in subsequenti conspicitur folio, sed semper in obposito, ac sic alternatim. In istis capitulis ruffum quoddam detegitur semen. Radix tenuis est, sed dura, & ample extensa.

Nomen.

Tsjeru tardavel in hort. Malab. part. 10. fig. 94. beschreeven, heeft eenige gelykenisse met deeze *Moretiana*, dog in de *Hortus* zyn geene vrugten daar van bekend. Hem werden de kragten toegeschreeven, dat de bladeren in *Canja* of *rystwater* geveeven en op gesmeerd, geneezen de steeken van *Wespen* en *Hommelen*.

De drie en Twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Morete*-plant.

De tweede Figuur wyft aan de eetbare *Efula* ofte *Melk*-plant; in het 40. *Hoofdstuk* beschreeven, welke schynt overeen te komen met die geene, welke de *Ceylonfche*, getroste *Tithymalus* met ruige steeltjes genaamt wert in de *Tbes. Zeyl. pag. 223. Tab. 109*, en schoon de Figuren niet veel accordeeren, hier egter toe behoort, mogelyk door de verscheidene geboorte plaats verschillende, of daar van een verandering zynde &c.

NEGEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Geite-moes.

Nog al hangt dit aan de maagschap van de voorgaande, het schiet op derdehalve voet hoog, met eene enkele steel, in weinige takken verdeeld. De bladeren gelyken best na 't voorgaande *Bungum* 't wyfken, dog zy zyn langer, glad, en zeer slap, staan slenkende, als men 't kruid uittrekt. De bloemen gelyken ook na *Bungum* het wyfken, dog langer en dikker van bals, lichtblauw, en zomtyts witagtig. De vrugten zyn groene knoppen, als jonge *Ritsjes*, die zwartagtig werden, en open bersten, gelyk het voorige. De wortel is gering, wit, en verspreid.

Naam. In het Latyn *Olus caprinum*, in 't *Maleits* *Sajor cambing*.

Plaats. Het wast lieft onder *Calappus*-boomen, en andere schaduwagtige plaatsen, daar 't wat vogtig is, onder lage ruigten en gras.

Gebruik. De *Bokken* weiden dit kruid geern af, waar van het den naams heeft, zoo is 't ook een goet kook *Sajor* voor menschen, inzonderheid als men in 't bosch is, en in 't leger, daar eertyds onze *Soldaten* het den naam van *bokken Sajor* gegeeven hebben.

N. B. By dit Hoofdstuk is geen Figuur van de plant geweest.

VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De eetbaare Efula.

Dit is een vreemde zoorte van *Efula*, dog gansch niet schadelijk, het schiet met een enkelen steel op, in geene of weinige zydetakken verdeelt, rond en ruig, in 't gemeen een voet hoog, maar tusschen andere kruiden opschietende, wert het drie voeten hoog.

De bladeren staan twee en twee tegens malkander, zomtyds in 't kruis, dog meest twee rygen uitmakende tot boven toe, die van *Mentha* gelyk, dikagtig, aan de kanten donker gezaagt, ter weerzyden ruig en bairig, met weinige schuinze ribben, twee duimen lang, een vinger breed, doodsgroen, aan de bovenste zyde met wat roods gemengt, van smaak moeskruidagtig, met een kleine adstrictie en zuurte, dog niet onaangenaam in 't eeten. Als men ze afbreekt, loopt 'er een weinige witte en dikke melk uit, zonder eenige scherpte, uit den schoot van 't eene blad komt een kort steeltje voort, dragende een kleine dollen van weele vuil-groene en ruige knopjes gemaakt, in de grootte van *Moestaartzaat*, daar men zomtyds wat roods op ziet.

Dit bloeizel, en de dollen gelyken zeer wel het bloeizel van *Tithymalus helioscopius*, behalven dat het kleinder van korrel, en ruiger is, diergelyke dollen slaat ook aan 't volgende blad, dog altyd aan de tegen overstaande zyde, en zoo voort met beurten. In de voornoemde knopjes vindt men eenig ros zaad. De wortel is dun, dog bart, en wyd verspreid.

Naam.